

Лариса Буряк
Київ

Психологізація як стратегія біографічних досліджень в українській історіографії першої третини ХХ століття

Людина творить випадки. Од людини залежить одкинути випадок чи прийняти його, уникнути його чи піти назустріч випадку і стрінути його з радісною посмішкою і простягнутою рукою.
В. Домонтович. "Аліна і Костомаров"

«Ми не іконописці, а історики»

Вирізняючись широким розмаїттям напрямів, стилів, тематичних пропозицій, експериментуванням з методами, перші десятиліття ХХ ст. були по-справжньому “вибуховими” в українському історіографічному процесі. Тогочасна культурна епоха виявилася надзвичайно щедрою у багатьох сенсах. Актуалізуючи проблеми, вона водночас давала підказки та ключ до їхнього розв’язання. Звернення вчених-гуманітаріїв до психологізації як дослідницької стратегії, що відкривала нові можливості у наближенні до розкодування людської психіки, виглядало цілком закономірним у контексті викликів модерну. Особливо це стало актуальним з подальшим загостренням наукового інтересу до людини та усвідомленням того, що саме людина є “найскладнішим предметом дослідження”¹.

Неабиякий інтерес, перш за все, викликали неординарні, геніальні постаті. Складна природа геніальності як явища та її різновиди все ще залишалися “terra incognita”, хоча розуміння того, що геній – неординарна людина, чиє місце перебування знаходиться на межі двох світів – “розумного” і “нерозумного”, не викликало сумнівів. Водночас зміна культурної парадигми, у якій декаданс був виразом новітньої цивілізації та необхідною частиною модерності, висунула на порядок денний проблему “демістифікації” культових постатей історії та творення нових модифікацій нарративних образів. На протигагу працям, де домінували пафос, глорифікація, жертвний драматизм, в українському історично-біографічному просторі перших десятиліть ХХ ст. з’явилися нові за звучанням дослідження. Символічні

---

¹ *Ріве П.* Вивчення людини (Антропологія) // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. 1928. №1. С. 3.

постаті національної історії вперше поставали як живі люди з їхніми дивацтвами, алогічними вчинками, незрозумілими для широкого загалу реакціями.

Тогочасні соціогуманітарні студії свідчили про поширення психологізації, орієнтованої на розкриття феномену життя і творчості неординарних людей, наділених неабияким талантом. Потужним імпульсом для розвитку наукового психологічного дискурсу виступали результати надзвичайно популярних досліджень Зігмунда Фрейда, його школи психологічних практик, що були органічною складовою культури *fin de siècle*. Здавалось, і небезпідставно, що Фрейдівський психоаналіз, який набув широкого визнання серед інтелектуалів, міг пояснити різноманітність поведінкових відхилень і дещо підняти завісу над таємницями геніальності.

Природно, що у фокусі української соціогуманітаристики опинилися, перш за все, ключові постаті XIX ст. – М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко – “велика всеукраїнська трійця”, за образним висловом М. Грушевського. Наполягаючи на тому, що не утворення легенди, не вироблення іконоподібного образу, а вірне та історичне пізнання живої людини мусить бути завданням вченого, М. Грушевський наголошував: “Ми не іконописці, а історики. Ставимо не іконостас, а галерею типових представників нашого громадського руху, в плоті і крові, в сильних і слабих формах їх діяльності”². Погляди, дії, вчинки видатних людей, на думку вченого, не варто було ретушувати, навіть якщо вони ілюстрували їхні слабкі сторони.

Спроби реконструкції психологічних портретів потребували нестандартних дослідницьких підходів, які би демонстрували і водночас пояснювали вчинки, що не вписувались у загально прийняті уявлення соціуму. Найбільш промовистим у цьому сенсі виглядало приватне життя, а саме сфера стосунків з жіночим оточенням. Неоднозначне ставлення М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка до жінок та непрості конфігурації стосунків з ними упродовж життя виявилися одним із найбільш привабливих дослідницьких сюжетів-конструктів, які надавали можливість яскраво і незабутньо відтворити суперечливі психологічні портрети знакових постатей національної історії.

Як наголошував С. Єфремов, конструюючи психологічний портрет Куліша, ставлення до жінки, – “це найкраще і найпевніше, може, мірило духовної вартості чоловіка, а разом і його культурності: ні на чому не позначається так виразно вдача людини – і як рідко хто з нас, чоловіків, видержує іскус на цьому делікатному ґрунті”³. На думку М. Могилянського, який звернувся до колізій приватного життя Шевченка і Куліша, історії кохання в житті митців надають дорогоцінний матеріал “серйозним дослідникам”, хоча й зауважував при цьому, що не слід лише “в любовній біографії шукати ключа для розуміння кожної біографії, особливо ж біографії

² *Грушевський М.* Костомаров і Новітня Україна // Україна. 1925. Кн.3 (12). С.20.

³ *Єфремов С.* Без синтезу. До життєвої драми Куліша // Записки Історично-філологічного відділу. 1923. Кн. IV. С. 66.

художника, що його істоту складають емоціональна чутливість, емоціональна загостреність⁴.

На переконання вчених, стосунки з найближчим жіночим оточенням до певної міри проливали світло на парадоксальність характерів осіб, чії загадкові біографії упродовж уже тривалого часу привертали увагу соціуму. Особливо важливим у цьому контексті було те, що приватне життя цих непересічних постатей мало свою унікальну фіксацію, відображаючись у їхніх щоденникових записах, автобіографіях, листуванні, творчих рефлексіях, які стали основними джерелами появи талановитих наукових досліджень.

Цінність інформації, представленої у щоденниках, у тому числі й Кулішевому, викликали неоднозначні міркування. Для С. Єфремова, зокрема, делікатність у процесі вивчення “драми Куліша” виступала одним із моральних імперативів. Тому вчений відверто наголошував, що “прикре це діло копатися в чужій душі”, “боляче невимовно й одворотливо”. Але висока дослідницька мета та щиросердне прагнення зрозуміти постать, яка інтригувала тривалий час своєю неординарністю та винятковістю, зумовили заглиблення в інтимні переживання, бо “на цих стидких деталях та аксесуарах найбільш позначилась душевна драма Куліша”⁵.

Щирість та об’єктивність щоденникової інформації викликала у С. Єфремова глибокі сумніви. Ставлення до неї не могло бути однозначним. З одного боку, щоденник “має вагу надзвичайну, як свого рода ключ до вдачі автора”⁶. З іншого – у щоденнику людина рідко виявляється сама собою, попри те, що, нібито, щоденники за своїм означенням пишуться для себе. На думку С. Єфремова, Куліш у щоденнику був неширий, що визначило багато в чому сталення вченого до цієї, як він зазначав, “визначної людини і письменника”. Психологічний аналіз щоденникових записів давав підстави стверджувати, що тут так само проявились основні риси Куліша, а саме, намагання грати роль розумного і розсудливого чоловіка, яка йому найбільш імпонувала, та неспроможність навіть на самоті залишатися самим собою.

Проте кожен щоденник людини, яка занотовує своє життя, є унікальним і потребує індивідуальних критичних підходів. І це – тема окремого дослідження. Порівнюючи щоденники Куліша і Шевченка, С. Єфремов протиставляв їх один одному: “Треба геніальної щирості Шевченка, щоб дати справді інтимну сповідь душі, без жадного позування і прикрас, без випинання свого «я», без того неприємного кокетування...”⁷.

Кулішів “Щоденник”, копія якого на той час зберігалась в архіві Комісії для дослідів над громадськими течіями УАН, було використано як одне із ключових джерел М. Могилянським і В. Петровим у подальшій роботі над психологічним портретом Куліша. Стосовно листів Куліша до Марка

⁴ П. Чубський [М. Могилянський]. Кохання в житті Шевченка та Куліша // Записки Історично-філологічного відділу. 1928. Кн. XXI – XXII. С. 101.

⁵ Єфремов С. Без синтезу. До життєвої драми Куліша. С. 70.

⁶ Там само. С. 63.

⁷ Там само.

Вовчка, то деякі з них з були надруковані наприкінці 1920-х у часопису «Україна» з коментарями К. Лазаревської, хоча залучення їх до наукових практик відбулося значно раніше⁸. До того вже існувала біографія, а точніше автобіографія Куліша, що з'явилась ще у 1868 році, а також багатий за кількістю та змістом масив епістолярних джерел, які відкривали майже безмежний простір для експериментування з психологізацією.

У контексті культурних трансформацій епохи змінилося ставлення до нарративу, критика якого включала елементи психологізму. Тексти інтелектуалів критично розглядалися як своєрідне відзеркалення життєвого досвіду, що зберігають багату інформацію особистісного характеру, дозволяють простежити й досягнути авторське світосприйняття та світовідтворення. «Кожен автор, – відзначав М. Могилянський, – кінець-кінцем ні про що інше не розповідає світові, як тільки про себе»⁹. В. Петров зауважував з приводу М. Костомарова: «зрештою, кожна людина, писавши про інших, пише тільки про себе»¹⁰. Таким чином, у просторі наукових інтересів, опинилися не лише інтимні біографії українських діячів, але й були зроблені спроби розглядати їхню творчість під кутом зору авторських життєвих колізій.

«Ендиміонський комплекс» Тараса Шевченка

На початку ХХ ст. реконструкція психологічного портрета Тараса Шевченка була одним з найскладніших завдань з огляду на домінуючі стереотипні образні конструкції. Починаючи з другої половини ХІХ ст. найбільш поширеним був майже містичний культ «батька Тараса» в ореолі біблійного національного пророка, що цілком природно вписувався у міфологеми національного відродження з його активним апелюванням до історичних міфів і культурних героїв. Проте, перші десятиліття ХХ ст., що позначилися спробами наукового осмислення феномену українського генія, внесли суттєві зміни у модифікації Шевченкового образу.

У праці «З психології творчості Шевченка», що вийшла у 1916 р., С. Бaley уперше наважився торкнутися, можливо, найнебезпечнішої теми української літературної історії – самоідентифікації Шевченка у контексті його творчості. Автор новаторських праць у галузі психології та застосування методів психоаналізу на українському ґрунті, С. Бaley безпомилково вказав на ті точки, які піддаються психоаналітичному підходу і навіть вимагають його в Шевченка. «Не одному з нас, – підкреслював С. Бaley, – кому довелося стрінутися з новими методами розсліду мистецької творчості, популярними в німецькій та іншій літературах, було б цікаво приложити одну

⁸ Лазаревська К. Куліш і Марко Вовчок (Кілька невиданих листів) // Україна. 1929. №35. С. 102–105.

⁹ П. Чубський [М. Могилянський]. Кохання в житті Шевченка та Куліша. С. 101.

¹⁰ Домонтович В. Аліна і Костомаров. Проза в 3-х т. Т. 1. Мюнхен, 1988. С. 250.

з них до Шевченкової творчості”¹¹. Нові методи переконливо демонстрували, що “індивідуальне життя” поета не може залишатися поза увагою у процесі вивчення його творчості.

Дослідження С. Балея свідчили не лише про запровадження психоаналізу в українську соціогуманістику, але й створювали прецедент для прочитання “іншого”, модерністського Шевченка. “Наявність символічних переносів, материнський і жіночий комплекс у психіці Шевченка – все це було суголосним з епохою модернізму і її зацікавленнями індивідуалізмом і природою творчої особистості митця”, – зазначає Т. Гундорова¹².

Своїм дослідженням С. Балея впровадив поняття “ендиміонського комплексу” стосовно Шевченка. Нагадучи класичний міф про богиню Селену та юнака Ендиміона, С. Балея ідентифікував ендиміонський мотив, масштабно і яскраво відображений у творчості поета. За моделлю “ендиміонського кохання” – чоловік виступає пасивним, інфантильним. Він більше мріє про щастя, ніж бореться за нього. Жінка ж, навпаки, уособлює активне начало в інтимних стосунках з чоловіком. У відповідності до цієї моделі, вона не тільки кохає, але й піклується про чоловіка як мати. Такі уявлення про кохання та стосунки між чоловіком і жінкою С. Балея пояснював тим, що Шевченко рано втратив матір, а отже очікував та та сподівався отримати від жінки ідеального, існуючого у його мріях, кохання на зразок “ендиміонського”.

Один з розділів свого дослідження С. Балея промовисто означив “Фемінізм Шевченка”. Йшлося про фемініність, жіночість Шевченка у вимірі його самоідентифікації з жіночими образами. Апелюючи до автобіографії поета, де той описав себе подібним до дівчини, особливо очима, С. Балея знаходить у фемінізмі Шевченка пояснення його фантазіям щодо жіночої тематики. Жіночою, точніше по-жіночому вразливою й надзвичайно емоційною була його душа. Ця психічна риса, як вважав вчений, виявилась вагомою причиною того, що поет глибоко розумів душу жінки і співчував її долі. На підставі прямих аналогій між почуттями й бажаннями жіночих образів у Шевченкових творах було зроблено висновок, що їх доля нагадувала долю поета, а їх переживання – самотність, нудьга, знедоленість, постійна присутність любовної туги – відбивали його переживання.

На погляд С. Балея, юнацька закоханість Шевченка в Оксану, яку спіткала згодом доля Катерини, була психологічним поштовхом для творення багатьох жіночих образів. На той час ця гіпотеза, хоча й за відсутністю глибокого обґрунтування, вже висловлювалась у науковому середовищі. Одним із перших її озвучив талановитий шевченкознавець початку ХХ ст., у майбутньому – представник української діаспори П. Зайцев. Ще у 1914 р. у часописі “Вестник Европы” з’явилася його праця “Перше кохання

¹¹ З психології творчості Шевченка // *Балея С.* Зібрання творів: У 5 т. Львів-Одеса, 2002. С. 174.

¹² *Гундорова Т.* Кобзар Дармограй і Шевченко в масці [Електронний ресурс] // Укр. правда. – Режим доступу : www.istpravda.com.ua/articles/2014/03/8/141809/.

Шевченка”, яка через деякий час вийшла окремим виданням. Розглядаючи маловідомий твір Шевченка – поему “Черниця-Мар’яна” у контексті епізодів біографії поета, П. Зайцев підсумовував, що після трагедії, яка сталась з Оксаною – першим коханням Т. Шевченка, доля кожної дівчини, лякала поета, і це відбилося на всьому подальшому його житті й творчості, у тому числі й інтерпретації поетом образу Марії як матері-покритки. Цей образ, представлений у нетрадиційному вимірі, на думку вченого, був не стільки проявом світоглядної позиції Шевченка, скільки наслідком пережитого психологічного зламу, хоча й сприймався як виклик моральним канонам суспільства. “І не знаходячи відзвучної душі, – писав П. Зайцев, – всі свої ніжні чуття, ніби надолужуючи їх даремне змарнування, він віддав, як лицар середньовічний, Мадонні – Покритці з Покриток, “за всіх Скорбящій Пречистій Матері Діві”, утворивши в ідеальнім унесенні найкращий у всесвітній поезії по силі ніжності й умиленності гімн”¹³.

Образ діви Марії – найбільш загадковий у творчості Шевченка – виступав своєрідним уособленням авторської інтерпретації жіночої складової світу. Доречним буде нагадати, що на поему “Марія”, написану у 1859 р., як на визначне явище у творчості Шевченка, звернули свого часу увагу І. Франко і М. Драгоманов. З ініціативи останнього у видавництві “Громада” у Женеві її було перевидано з коментарями історика (“*Marja maty Isusowa: Wirszi Szewczenka z uwahamy M. Dragomanowa*”. Geneve, 1882). З цього приводу І. Франко у листі до М. Драгоманова у грудні 1883 р. підкреслював: “На людей простих більше враженіє робить Ваша передмова до “Марії” і примітка, ніж сама поема, котрої, впрочім, і образовані у нас не вміють оцінити, а котра мені видається найгеніальнішим з усього, що написав Тарас (курс. - авт.)”¹⁴. Не випадково про цей твір Т. Шевченка і коментар до нього М. Драгоманова йшлося у листуванні двох видатних українських вчених Ф. Вовка і В. Гнатюка. Ф. Вовк повідомляв В. Гнатюка про те, що він має поему “Марія – мати Ісусова” і просив надіслати йому ще один примірник¹⁵.

На тлі осмислення інтелектуальної біографії Шевченка поглиблювався аналіз жіночих образів-символів, створених поетом. Завдяки психоаналізу та у продовження міркувань українських інтелектуалів С. Балея обґрунтував попередньо висунуту гіпотезу стосовно того, що Шевченкові образи матерів-покриток були наслідком глибоких особистісних переживань поета. З метою подальшого розкодування творчості Шевченка вчений звернувся до інтерпретації трійці, яка знайшла багатоманітне відображення у творчості поета, а також у його “Щоденнику” та листуванні. Конструкційні елементи трійці у Шевченковому сприйнятті розглядались як підґрунтя для розуміння

¹³ Зайцев П. Перше кохання Шевченка. К., 1918. С. 25.

¹⁴ Листування І. Франка і М. Драгоманова. Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Видає комісія Західної України Всеукраїнської академії наук. К., 1928. Т. 1. С. 58.

¹⁵ Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком / [упоряд. та коментарі В. Наулка, Н. Руденко, О. Франко]. Л.; К., 2001. С. 28.

глибинних основ психології українського генія. Жіноче начало у трійці для Шевченка виступало домінантою, що формувала уявлення про світ та відображала світосприйняття. Звертаючи увагу на те, що число “три” посідає особливе місце в поемах Шевченка та вказуючи на спільні джерела “комплексу трійці” і “комплексу матері-покритки”¹⁶, С. Балей проаналізував трійцю як один із ключових конструктів поетичної творчості і світоглядний концепт поета водночас.

Пантелеймон Куліш у психологічному дискурсі С. Єфремова

С. Єфремова можна вважати одним із перших, хто втілював задум створити нарративний портрет П. Куліша у вимірі психологізму. У 1919 р. була надрукована його праця “Без синтезу” із промовистим підзаголовком “До життєвої драми Куліша”. З огляду на загальні культурні тенденції епохи, базовим конструктом запропонованої автором версії неординарної і водночас загадкової постаті епохи романтизму було обрано приватне життя Куліша. За допомогою найбільш поширених прийомів психологізму – аналізу стилю кохання, інтимного листування, у яких відобразилися стосунки Куліша з жінками, С. Єфремов висунув і переконливо обґрунтував тезу щодо життєвої драми історика, письменника, громадського діяча. Психологічна ідентифікація Куліша за С. Єфремовим це – “суцільна драма”, “велика життєва драма”, “фатальна драма”. Її витoki вбачались, перш за все, у “розполовинненні”, або, іншими словами, роздвоєнні особистості Куліша¹⁷.

Досліджуючи складний механізм роздвоєння особистості Куліша, передумови її виникнення, прояви та наслідки, С. Єфремов звернув увагу на його біполярне “я”. У Куліша ще з дитинства існував потяг до аристократизму, проте обставини життя міцно тримали його у демократичному соціокультурному середовищі. Звідси сформувалися дві протилежні світоглядні і життєві основи, що зумовили його постійні хитання, “вічну позицію між Сцилою і Харибдою”. Роздвоєння, як деструктивний внутрішній стан, “отруїло” життя Куліша, зробило з неординарної особи мученика, “антигромадську людину”. “Серце тягло його в один бік, розум – в інший”, з прикрістю змушений був підсумовувати С. Єфремов¹⁸.

¹⁶ Трійця в творчості Шевченка // *Балей С.* Зібрання творів: У 5 т. С. 395 – 417.

¹⁷ У науковому просторі початку ХХ ст. поняття “людина роздвоєна” здобуло широку присутність завдяки французькому соціологу Емілю Дюркгайму, хоча “*nomo duplex*” – означення для двоїстості людської натури – з’явилося ще в епоху романтизму. На проблемі роздвоєння особистості зазвичай акцентувало мистецтво, найбільше це окреслювалось літературою. Внутрішнє роздвоєння особистості концептуалізувалось не як трагічна ознака людини певного історичного періоду, а як характерна риса людини як такої. Водночас не відкидалось, що історична доба, здійснюючи жорсткий вплив на особистість та її долю, відіграє не останню роль у трансформації роздвоєння особистості у справжню психологічну проблему.

¹⁸ *Єфремов С.* Без синтезу. До життєвої драми Куліша. С. 71 – 73.

Суперечності творчої натури Куліша повною мірою відобразилися у ставленні до жінок, що калейдоскопом пройшли у його житті. “З цього погляду, – як зазначав С. Єфремов, – Кулішів щоденник справляє просто страшне вражіння. На сторінках його мигтять імена жінок, на яких звертав свою увагу автор”¹⁹. Проте, найпарадоксальнішим у цьому сенсі були не численні захоплення Куліша, а його сприйняття представниць жіночої статі та ставлення до них. Всі жінки, що склали оточення Куліша, були різними за походженням, талантами, зовнішністю, але у стосунках з ними він щоразу дублював себе, граючи одну й ту саму роль просвітника-ментора.

Хворобливе роздвоєння душі Куліша проявлялось у його недвозначних, підкреслено цинічних міркуваннях з приводу одруження. “Аристократичне” задоволення від того, аби бути не таким, як всі, що одружуються, народжують дітей, піклуються про родинні статки, переймаються побутовими проблемами, яскраво відбилось у щоденникових записках. С. Єфремов навмисно наводить розлоге міркування Куліша, у якому автор картає себе навіть за саму думку одружитися з дівчиною, яка його приваблює: “Судьба только что избавила меня от тягости вещественных нужд, как я навязываю себе новые, ибо мои доходы окажутся самыми ничтожными при семейной жизни, и из человека, обеспеченного с денежной стороны, я добровольно перейду в горестное состояние человека нуждающегося. ... Но что же сказать в таком случае, когда для женитьбы я должен буду отказаться от литературных моих предприятий, которые составляют отраду моей жизни? Вместо издания народных песен, летописей, антиков, я буду производить детей; вместо вспомоществования добрым труженикам я буду заботиться о домашних потребностях; вместо соединения деятельных умов в одну дружескую семью, я вплечусь в связь с родственниками своей жены, совершенно по духу мне чуждыми. Что за жизнь? Я прихожу в ужас при одной мысли о таком существовании, а между тем не больше, как 20 часов назад я мечтал о счастье жить семьянином. Бедный я человек!”²⁰ Думки Куліша, висловлені на сторінках щоденника, не потребували додаткових коментарів, промовисто характеризуючи самого автора.

Осмислюючи психологічний феномен Куліша, С. Єфремов акцентував увагу, передусім, на його стосунках із Ганною Барвінок та Марком Вовчком, залишаючи решту зв’язків на маргінесах дослідження. У ставленні до обох близьких для нього жінок у Куліша домінували “роль, поза, холодне міркування, ображене самолюбство”. Подружні стосунки із Ганною Барвінок, як відомо, набули традиційності лише на завершальному етапі життя.

Стосовно Марка Вовчка, то, не виключаючи, що Кулішу “довелось пережити величезне зворушення душевне”, С. Єфремов все ж таки був переконаний у нещирості цих почуттів, про що свідчила подальша нешляхетна поведінка стосовно колись коханої жінки. Тавром психічної

¹⁹ Там само. С. 66.

²⁰ *Єфремов С.* Без синтезу. До життєвої драми Куліша. С. 67.

роздвоєності був позначений цей дивний роман. Образ “милой”, “бесценной сестры” у свідомості Куліша з часом трансформувався в образ “жалкой женщины”, яку в одному з листів він дозволив собі неприпустимо образливо називати “европейской потаскухой”²¹.

Синдром внутрішнього роздвоєння Куліша, як вважав С. Єфремов, повною мірою позначився на його контактах з соціумом. Промовисті чи приховані риси душевного хворобливого стану свідчили про безмежну драму людини, не зрозумілої сучасниками, відторгненої ними, попри докладені надзусилля служити і бути корисним широкому загалу. Врешті-решт для Куліша це обернулось тим, що одні сприймали його крізь призму колись потужного, але “покаліченого та озлобленого таланту”, інші вбачали в ньому найвищий прояв духовного аристократизму, постать, життя якої стало трагедією через неосвітченість співвітчизників.

Квінтесенцією образу Куліша, сконструйованого С. Єфремовим з використанням психологізму як дослідницького інструменту, стали неординарність психічних реакцій, особливість “психічного типу”, “складна і заплутана психіка», позбавлена будь-якої гнучкості. Переконливим підтвердженням “діагнозу” виступали імпульсивні зміни настроїв, під час яких один психічний стан блискавично змінювався іншим, нездатність до компромісів, ідейний максималізм, що унеможливлювали дотримання скільки-небудь тривалого внутрішнього балансу.

Своєю поведінкою і позицією у сферах науки, моралі, громадських, особистих стосунків Куліш “і себе самого мучив, і іншим труїв життя”²². Отже, “вічний бунт” Куліша, за інтерпретацією С. Єфремова, був ні чим іншим, як театром абсурду, на сцені якого домінувало втілення роздвоєної особистісної свідомості.

*“Романічні” біографії Шевченка та Куліша в інтерпретації
Михайла Могілянського*

Психологічні портрети видатних постатей українського відродження отримували різноманітні конфігурації, про що засвідчила публікація статті М. Могілянського “Кохання в житті Шевченка та Куліша”, надрукована під псевдонімом Павло Чубський²³. Вчений висунув і реалізував складну і амбітну задачу, здійснивши по-справжньому віртуозний порівняльний аналіз “романічних” біографій Шевченка і Куліша. Ракурс проблеми, незвичний, на перший погляд, виглядав природним у світлі етичних установ М. Могілянського, професійна творчість якого оцінюється як опозиція консервативному українофільству в контексті становлення концепції національної літератури і літературної критики, зокрема²⁴.

²¹ Там само. С. 70.

²² Єфремов С. Без синтезу. До життєвої драми Куліша. С. 74.

²³ П. Чубський [М. Могілянський]. Кохання в житті Шевченка та Куліша. С.101 – 118.

²⁴ Шумило Н. Під знаком національної самотності: українська художня проза і літературна критика кінця XIX – початку XX ст. К., 2003. С. 169 – 173.

Дослідження М. Могилянського являє безумовний інтерес у контексті психологічних стратегій української соціогуманітаристики, проте психологічне у ньому підпорядковане соціальному. На переконання автора: “Кожна творчість розкриває авторську індивідуальність (*звичайно, соціально обумовлену*) (*курс. – авт.*)”²⁵. Портрети Шевченка і Куліша у площині стосунків з жіночим оточенням мають психологічно-соціальний окрас з акцентом на соціальне, яке виступає домінантою в авторській інтерпретації людських вчинків і почуттів. Кохання в житті людини розглядається як таке, що зумовлено законами буття. Воно – “не тільки невичерпне джерело життєвого трагізму, кохання й смерть – це дві стихії, що творять його основи, жадним поліпшенням *соціального ладу* (*курс. – авт.*) *непоборні*”²⁶.

Авторська ідентифікація портрета Шевченка здійснена з неодмінною присутністю таких наративних конструкцій, як “соціальна природа”, “соціальна безодня”, “соціальна нерівність”. Саме соціальний чинник, а не внутрішні психологічні комплекси, на думку М. Могилянського, сформували у Шевченка ставлення до жінки та врешті-решт завадили йому влаштувати сімейне життя. “...соціальна нерівність і забобони не дали йому одружитися... В жінці він уже шукав не тільки коханки, а й товаришки, спорідненої душі, одноступця”, – підсумовував М. Могилянський²⁷. На переконання вченого, Шевченкове відчуття “соціального” мало гіпертрофовану загостреність, визначивши його життєву позицію. На підтвердження гіпотези наводилися слова поета: “Я по плоти и духу сын и родной брат нашего бездельного народа” – з повним правом справедливо казав про себе поет і щодо ідеології – вона не викликає жодних сумнівів”²⁸. Навіть останній його роман з Лікерею Полусмаковою сприймався під кутом зору втілення соціальної мрії звільнити кохану з кріпацтва та надати їй по-справді людські умови життя.

Проте, як тонкий психолог, М. Могилянський не міг не помітити і не відзначити глибинного екзистенційного протиріччя Шевченка, зауважуючи, що “...культурно він одірвався від “бездельного народу”: знаємо, побачившись після довгої розлуки з родичами, – через три години не мав, про що з ними говорити”²⁹. Поле культурних інтересів Шевченка, інтелект та освіченість зумовили необхідність його перебування в оточенні, яке він визначав для себе “ворожим його соціальній природі”. У цьому сенсі відчуття роздвоєння у Шевченка було не менш загостреним, ніж у Куліша. Проте, М. Могилянський уникнув розгляду цієї психологічної проблеми одного, зосереджуючись здебільшого на вчинках як проявах внутрішнього стану.

Послідовного втілення обраних принципів вчений дотримався у процесі відворення соціально-психологічного портрету Куліша, вибудовуючи його у єдиному наративному просторі з портретом Шевченка. Проте, на

²⁵ П. Чубський [М. Могилянський]. Кохання в житті Шевченка та Куліша. С. 101.

²⁶ Там само. С. 101.

²⁷ Там само. С. 105.

²⁸ Там само. С. 107.

²⁹ Там само. С. 107.

відміну від інших дослідників, які вивчали заплутану психіку Куліша, аналізуючи його позашлюбні романи, М. Могилянський взяв за основу шлюб як соціальний інститут і обґрунтував, що без розуміння стосунків з дружиною Ганною Барвінок (Олександрою Білозерською), які набували різноманітної конфігурації упродовж життя, не можливо досягнути психологічну контраверсійність Куліша. За запропонованою версією шлюб як соціальний стан у контексті життєвого шляху Куліша постає “рятівним колом”, найбільш стабільною життєвою “шпариною”, куди можна було заховатися для “уєдиненого труда”, “реалізації трудового подвигу його життя”, літератури. Ситуативні захоплення Куліша жінками, а тим більше стосунки з ними, не розглядалися у площині будь-яких його психічних відхилень. Думка у цієї людини, підсумовував М. Могилянський, завжди “стояла на сторожі” і “доба запізнілих романічних захоплень закінчилася поворотом до родини, заснованої ще на порозі зрілих літ...”³⁰.

Обираючи “романічні” біографії Шевченка і Куліша для втілення свого вишуканого компаративістського дослідження, М. Могилянський акцентував на їхній несхожесті. Куліш прожив у шлюбі п’ятдесят років і “епілог того шлюбу дуже нагадував класичну ідилію”³¹. Шевченко фанатично прагнув і шукав шлюбу, мріяв про нього і “часто робив нерозважні спроби одружитися будь-якою ціною...”³². Тим не менш, М. Могилянський віднайшов той психологічний конструкт, який дозволив поєднати у компаративному дискурсі ці дві, на перший погляд, протилежні постаті. Психологічна складова Шевченка і Куліша окреслена, так званим, “донжуанством”. За версією дослідника “донжуанство” у контексті біографій цих діячів не мало негативної конотації. Воно інтерпретувалось, з одного боку, як “вміння кохати жінку, вклонятися її красі”, а з іншого – як “безнадійна мрія досягнути ідеал і в тому досягненні позбутися самотності”³³. Прагнення ідеалу є природним станом душі творчої людини, яка перебуває у пошуку сенсу буття, намагаючись досягнути внутрішнього балансу та гармонії зі світом. “Донжуанський список” Куліша з’явився у той момент, коли він почував себе надзвичайно самотнім та шукав виходу з тієї самотності. Шевченко звертався до друзів і родичів з благанням одружити його, аби позбавити його “проклятої тоски”.

На думку М. Могилянського, Шевченко був наділений донжуанівським мистецтвом кохати жінку. У першій половині життя його любовний шлях “зогріто палом молодості, освітлено світлом геніальності”, “вмінням багатати переможно”. З заслання повертається вже “людина зламана” і у відповідні кольори “безсилового кохання” забарвлено романи останнього періоду його життя. На відміну від Шевченка, Куліш був позбавлений таланту кохати жінку. Його життєвий шлях – це втілення “безпорадності” та “безпомічності”

³⁰ П. Чубський [М. Могилянський]. Кохання в житті Шевченка та Куліша. С. 117.

³¹ Там само. С. 102.

³² Там само.

³³ Там само. С. 108.

донжуанівських здібностей. Ідентифікуючи себе з Дон-Жуаном, він мав у свідомості спотворений образ героя, а сам, за влучним означенням М. Могілянського, був лише “пародією на Дон-Жуана”.

Майстерно завершуючи соціально-психологічні портрети своїх героїв, М. Могілянський підсумував: “У різних лініях і різних формах, з різним розв’язанням – любовні драми Шевченка і Куліша – однакового змісту: в коханні до жінки знайти вихід із самотності, прилучитися до всього найкращого на землі – так забарвлені їхні любовні шукання”³⁴.

Психоаналіз у біографічних дослідженнях Віктора Петрова

Психоаналіз як стратегія дослідження біографій неординарних постатей значно глибше і багатогранніше був використаний у дослідженнях В. Петрова, якого відносять до “типових аналітиків класичної фрейдівської школи”³⁵. Йдеться, перш за все, про його праці “Романи Куліша”, а також “Аліна і Костомаров”³⁶, надруковані наприкінці 1920-х років. В. Петрова, передусім, цікавили екстравагантні, ексцентричні типи письменників та вчених, їхня психологія. У цьому сенсі біографії Костомарова та Куліша, стосунки класиків з жінками, що в обох випадках виглядали далекими від нормальних, давали безліч підстав для психоаналітичного дослідження.

М. Костомаров і П. Куліш стали своєрідним втіленням поглядів і концепцій Петрова, його експериментуванням з психоаналізом для розкриття наявних комплексів, депресивних станів, феномену парадоксальності, роздвоєння чи множинності особи. У працях В. Петрова вони переживають цілий спектр станів, серед яких домінують тривога, непевність, нудьга. Грані кожного з образів розкривають сутність людини, поліваріантність її ідентичностей, відтворюють парадигму екзистенційності у сенсі абсурдності життя та неспроможності досягнення справжньої свободи.

Психологічний образ П. Куліша у конструюванні В. Петрова виступав своєрідним продовженням запропонованого С. Єфремовим. Проте версія В. Петрова надавала вже існуючому образу повнішого і глибшого звучання з огляду на класичні практики психоаналізу. Вписаний у контекст екзистенційних рефлексій самого В. Петрова, він постав уособленням драматизму і іронії одночасно. Погоджуючись, що “диссентизація”, як спосіб розриву між задумом та втіленням, була сутністю художньої творчості, соціально-політичної ідеології, особистісної поведінки Куліша, В. Петров приймав формулу С. Єфремова “Куліш – людина без синтезу”.

³⁴ П. Чубський [М. Могілянський]. Кохання в житті Шевченка та Куліша. С.117 – 118.

³⁵ Дискурс модернізму в українській літературі // Павличко Соломія. Теорія літератури. К., 2002. С. 261.

³⁶ “Аліна і Костомаров” вийшла під псевдонімом Віктор Домонтович. Під цим псевдонімом В. Петров зазвичай публікував те, що відносив до белетристики. Виняток складала праця “Аліна і Костомаров”, яка, будучи побудованою на історичних джерелах, належала до фахових наукових досліджень.

У дискурсі В. Петрова роздвоєння як психологічна домінанта особистості Куліша виступала так само базовою конструкцією дослідження, проте на більш широкому ґрунті. Якщо у С. Єфремова це здійснено у форматі статті, то В. Петров присвятив психологічному портрету Куліша монографію обсягом понад двісті сторінок. На відміну від С. Єфремова, котрий акцентував головну увагу лише на стосунках Куліша з Марком Вовчком та Ганною Барвінок, В. Петров проаналізував цілий спектр романтичних захоплень свого героя, включаючи романи з Лесею Милорадовиचीвною, Параскою Глібовою, Ганною Рентель. На прикладах цих стосунків розкривалась уся контроверсійність особи Куліша – людини складного духовного життя. У кожній любовній ситуації він любив більш за все свою уяву про жінку, яку прагнув весь час просвіщати та хизуватися перед нею власною освіченістю, унікальністю, неперевершеністю. На переконання В. Петрова, Куліш свідомо культивував “невтіленість”, “розлад”, “розрив”. Усі його романи переконливо свідчать про його внутрішнє роздвоєння, мрію про любов і водночас “жах кохання”, егоїзм, моралізаторство у стосунках з жінками, гру з самим собою.

В. Петров створив загострено суперечливий портрет Куліша меланхоліка, невротика, егоїста й егоцентрика, особливо акцентуючи на його неадекватних реакціях та психічному стані. Зокрема, звертається увага, що під час відомого вже романа з Марком Вовчком у Куліша дедалі “все більше й більше проступає жовчності, роздратованості, хоробливої нервозності й розгубленої неврівноваженості”³⁷. В. Петров вважав доречним навести й свідчення самої героїні цієї романтичної історії, яка стверджувала, що Куліша “досить зм’яло життя, був він тоді надзвичайно знервований і проявляв прикмети психозу”³⁸. Емоційний стан Куліша, який фіксувався, – втома, зламаність, хвороблива знервованість, відчуття внутрішньої спустошеності на тлі його розмірковувань про смерть і можливість самогубства, висловлених у листі до Каменецького, були ні чим іншим, як проявом тогочасної глибокої депресії.

У випадку з психологічним портретом Куліша, В. Петров, випереджаючи час, інтуїтивно ідентифікував у свого героя симптоми, так званої, “кризи середнього віку” – особливого психічного стану, що діагностуватиметься і стане відомий широкому науковому загалу значно пізніше³⁹. На початку дослідження зверталась увага на вік Куліша, якому тоді було 38 – 43 роки. “Отже, його романи, – підкреслював вчений, – це романи зрілої, літньої людини, якій уже під сорок і за сорок, яка в своїй громадській і літературній

³⁷ Романи Куліша // *Домонтович Віктор*. Самотній мандрівник простує по самотній дорозі. Романізовані біографії. К., 2012. С. 292.

³⁸ Там само. С. 293.

³⁹ “Криза середнього віку” – поняття сучасного наукового дискурсу, відносно нове у психології. Його використовують, як правило, для означення стану довготривалої психологічної пригніченості, що виникає у наслідок переоцінки свого життєвого досвіду у віці приблизно 35 – 45 років.

діяльності переживає розквіт творчих можливостей, здійснює найкращі прагнення й найпринадніші мрії молодих літ, стверджує своє соціальне призначення, але в інтимному, особистому житті гостро і гірко починає відчувати сердечну зів'ялість, хандрливу втому, дражливу й знервовану байдужість⁴⁰.

На відміну від попередніх дослідників, які вказували на прояви донжуанівського комплексу у вчинках Куліша, вчений ідентифікував наявність в нього “фаустівських” прикмет. Заперечуючи донжуанство Куліша, він наголошував на таких основних рисах його характеру, як зневіра, сумніви, хитання, спустошеність, втома, непевність, які в цілому у своєму калейдоскопічному обертатанні складають ознаки “фаустівського комплексу”. Куліш для В. Петрова, скоріш за все, асоціюється з Фаустом, аніж з Дон Жуаном, оскільки “плекає в собі ілюзорну й сумнівну сподіванку заперечити те, що єсть, і відновити, що вже давно вицвіло й спорохніло”⁴¹. І все ж таки, у загальному образі Куліша домінує не фаустівський драматизм, а іронічне забарвлення. Не випадково дослідження закінчується зауваженням щодо надзвичайно типової для Куліша тенденції – “рятувати провінціальних панночек”.

Працюючи над біографією М. Костомарова, В. Петров зосередив основну увагу лише на одному, однак надзвичайно промовистому, сюжеті з життя цієї людини. Це була історія його кохання, сватання, весілля, котре мало відбутися в 1847 р., а відбулося майже через тридцять років. Тільки по смерті матері і власної тяжкої хвороби М. Костомаров повинчався з А. Крагельською, коли йому виповнилося п'ятдесят вісім, а їй – сорок п'ять років. В історії стосунків М. Костомарова з А. Крагельською, на переконання В. Петрова, чітко відбилася хвороблива психіка представника українського романтизму. Кохання Костомарова до Аліни, за висловом В. Петрова, – це “драма запереченого кохання”. Справжнє кохання для Костомарова – це “молитва серця”, “знесення душі на небо”⁴², земне кохання – “зло і гріх, злочин і блюзнірство”⁴³.

В. Петров інтерпретував і пояснював подібне дивацтво свого героя проявом Едіпова комплексу, властивого багатьом письменникам-романтикам. Філософію кохання Костомаров вибудовував переважно на піднесених, платонічних почуттях до жінки. У своєму любовному *сredo* він відмежовував кохання від будь-яких мирських насолод і “як справжній романтик мріяв зберегти своє кохання в недоторканій цноті, в мовчанні й несказанності”⁴⁴.

При цьому Костомаров намагався заховати свої “невротичні двозначності й порушення”, прикрашаючи свою концепцію “запереченого кохання” цитатами середньовічних філософів. Костомаров кохав Аліну, прагнуч

⁴⁰ *Домонтович В.* Романи Куліша. С. 170.

⁴¹ Там само. С. 171.

⁴² *Домонтович В.* Аліна і Костомаров. С. 227.

⁴³ Там само. С. 230.

⁴⁴ Там само. С. 226.

шлюбу з нею, але водночас боявся його. Все більше переконання, що “духовний шлюб” є значно ближчим і більш прийнятним, ніж звичайний, не дали можливості здійснитися задуму своєчасно. Він сприймав жінку, як і Куліш, у вимірі власних утворених уявлень. Але для Костомарова, на відміну від Куліша, жіночий образ був звеличеним, духовним, проте далеким від реальності, оскільки реальна жінка привносила у жертву цій парадоксальності. Пізній шлюб Костомарова, за визначенням В. Петрова мав вигляд “весільного бенкету”, справленого “перед коханням, оберненим у трупне ніщо”⁴⁵. Сама ж А. Крагельська пояснювала причини їхньої довгої розлуки з Костомаровим достатньо банально, називаючи головними винуватцями ситуації самого Миколу Івановичу, який вважав у той час обов’язком честі повідомити про свою, нібито, невиліковну хворобу, при якій не слід брати шлюб, – і їхніх матерів, котрі обидві палко любили своїх дітей і вважали своїм материнським правом “устраивать их счастье и расстраивать их браки сообразно своим воззрениям”⁴⁶.

Називаючи Костомарова “химерним”, В. Петров демонструє його постійні хитання між новими почуттями і літературними ремінісценціями, намагання ввести свої почуття у рамки знайомих йому, але “упереджених книжних схем”⁴⁷.

У багатогранному психологічному портреті Костомарова не існувало дрібниць, які би не варті були уваги. Його неординарність отримала комплексне нарративне зображення завдяки прийомам психоаналізу, застосованим В. Петровим. Вона зафіксована не лише у дивній світоглядній позиції по відношенню до жінки, але й у його незвичній зовнішності, тілесних рухах, вчинках у повсякденному житті, поведженню з оточенням. Як досвідчений психолог, В. Петров, передусім, звернув увагу на “нервові загострені жести” Костомарова, його “невмілий уклін”, “спосіб поправляти окуляри”, “висувати вперед подборіддя”, “часто відкидати голову”. Все це свідчило про своєрідну незвичність поведження, яку В. Петров пояснював засвоєнням манери гротеску і намаганням Костомарова стилізувати себе під фантастично карикатурних героїв Гофмана, а оточуючих примушувало чекати від нього того чи іншого “раптового й несподіваного чудернацтва”⁴⁸.

Костомарова представлено як людину імпульсивних хвилювань, надзвичайної запальності, істеричних вигуків, щоденних баталій з жіночим оточенням – матір’ю і дружиною. Не раз роздратований, він тікав з дому. Галюцинації, що переслідували його, стирали межі між уявним і реальним. З метою найбільшого увиразнення психологічного портрету героя В. Петров, скориставшись прийомом оксюмору, ідентифікував стан Костомарова нарративними конструкціями на кшталт “розсудливе божевілля”, “твереза

⁴⁵ Там само. С. 358.

⁴⁶ *Николай Иванович Костомаров: По воспоминаниям Алины Леонтьевны Костомаровой* // Автобиография Н. И. Костомарова. М., 1922. С. 76 – 77.

⁴⁷ *Домонтович В. Аліна і Костомаров*. С. 223.

⁴⁸ Там само. С. 188 – 189.

бешкетна сп'янілість". Свою неординарну поведінку, як-от биття посуду, він пояснював оточуючим тим, що "це я московських воєвод бив", аби увійти у роль Стенькі Разіна. Пригадування образних переслідувань та галюцинацій Костомарова на кшталт "коли я писав "Саву Чалого", "Переяславську ніч", мені так і хотілось або поляка зарізати, або хату підпалити" посилювали ефект сприйняття його психічної неординарності⁴⁹. На підтвердження зорових і слухових галюцинацій свого героя В. Петров використав історичні джерела. Він наводить лист матері Тетяни Петрівни від 18 жовтня 1847 р. до Третього відділу з проханням про звільнення сина, де йшлося про його нервову недугу, затьмарення розумових здібностей як результат напруженої розумової праці.

Дослідження В. Петрова були, безумовно, не в усьому об'єктивними і точними, проте вони відкривали нові виміри й простори, що "охоплювали внутрішні обшири особистості, мотиви її поведінки, її почуття і неусвідомлені пориви, які до цього часу залишалися незаними, цілком невідомими"⁵⁰.

"Велика всеукраїнська трійця": альтернативні виміри

Окрім портретів представників "великої всеукраїнської трійці" з домінуючою психологічною компонентою, український соціогуманітарний простір перших десятиліть ХХ ст. являв калейдоскоп альтернативних образних пропозицій, позначених розмаїттям відтінків у відповідності до викликів часу, ідейних переконань та світобачення дослідників. Осмислюючи образ Куліша, М. Грушевський, передусім, прагнув внести деякі корективи у поширене стереотипне сприйняття його як людини гіпертрофованих амбіцій, невиправданої самозакоханості, відвертого егоцентризму. Не приховуючи, що це одна з найбільш суперечливих і неоднозначних постатей національного відродження, він показав, що Куліш по праву заслуговує на місце серед "великих українців", а його творчість – "результат великого таланту і глибокого розуміння українського життя"⁵¹.

Будучи послідовним у своєму прагненні залишити останнє слово за неперевершеним талантом цього діяча, М. Грушевський стверджував, що Куліш по праву належав українському народу і був невід'ємною та органічною складовою національної культурної спадщини. За концепцією М. Грушевського П. Куліш – це, перш за все, – передвісник революційних подій, котрий піднімався у своїх очікуваннях, пророцтвах та передбаченнях на один рівень з іншими українськими геніями – Шевченком та Костомаровим.

Аби зрозуміти велич і складність постаті Куліша, оцінити його роль в історії українського відродження, потребувалась тривала, прискіплива, неупереджена робота, звернення до широко спектру різних джерел – його

⁴⁹ Домонтович В. Аліна і Костомаров. С. 239.

⁵⁰ Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. С. 263.

⁵¹ Грушевський М. Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості // Україна. 1927. Кн. 1 – 2 (21). С.11.

листування, спогадів, творів, на чому ще раз наголошувалось у публікації І. Житецького. Звертаючи увагу на те, що поки ще не на часі складати остаточний портрет Куліша, оскільки багато матеріалів про нього залишались незібраними і неопублікованими, І. Житецький писав: “Вдача, характер і доля П. О. Куліша зіткані з таких надзвичайних, виразно протилежних, суперечних рис, що з’ясувати докладно істоту його особи чи дуже легко, чи дуже важко: легко, коли обмежитися грубими мазками та рішучими присудами, важко – коли звернутися до ріжноманітних матеріалів його власних писань, листування, споминів, критики творчості і діяльності Куліша, до всього того в найширших рамках, що висловлював сам Пант. Ол–ч і що писалось про нього, до всього, що заволокло, закрило своєрідну особистість його постати”⁵².

Студії О. Дорошкевича, О. Новицького, А. Річицького, П. Филиповича, присвячені вивченню біографії та творчості Шевченка, свідчили про широкий спектр альтернативних шевченкознавчих досліджень. Кожен з науковців декларував власні підходи до осмислення та творення нового образу. У декого з них, зокрема М. Зерова та А. Лободи дослідження позначилися відблиском психологізації. М. Грушевський у контексті соціокультурних трансформацій епохи упроваджував нову концепцію образу Шевченка, відповідно до якої “Великий Кобзар” мав бути “нашим гаслом”, “нашим прапором”, “пророком і вождем Нової України”⁵³.

Проте, як це не дивно, культурна та суспільно-політична ситуація в Україні не надихнули В. Петрова звернутися до проблеми складних психологічних комплексів Шевченка. Як видається, вони не заінтригували вченого. На тлі складних психологічних портретів М. Костомарова та П. Куліша Шевченко видавався йому надто простим. Для В. Петрова біографія Шевченка так і не стала предметом самостійного наукового зацікавлення, хоча деяких сюжетів його творчості вчений все ж таки торкнувся, аналізуючи двох інших представників “великої всеукраїнської трійці”. Можливо з власних переконань, можливо, відчуваючи кон’юнктуру ідеологічних тенденцій, що ставали все більш очевидними, В. Петров оминув увагою жіночу складову у житті і творчості Шевченка, хоча в інтелектуальних біографіях Костомарова і Куліша тема жінки була базовою.

Шевченко в інтерпретації В. Петрова виглядав достатньо спрощено. “Для Шевченка усе було просто, зрозуміло і вирішено, – констатував В. Петров. – Хмельницький – зрадник, Мазепа – ідеал. Хмельницький – запроданець Московщини, зрадив Україну, Мазепа змагався за її незалежність”⁵⁴. Особливий наголос робився на Шевченкових висловлюваннях та оцінках, які часто аргументувалися лайкою. “Проти такого способу захищати

⁵² *Житецький І.* Куліш і Костомаров (недруковане листування 1860–70 рр.) // Україна. 1927. Кн. 1–2 (21). С. 40.

⁵³ *Грушевський М.* В шістдесят четверті Шевченкові роковини // Україна. 1925. Кн. 1–2 (11). С. 3–5.

⁵⁴ *Домонтович В.* Аліна і Костомаров. С. 251.

свої думки не приходиться заперечувати: лайка сама по собі має силу доказу, вона імпонує”, – підкреслював В. Петров. Але, протиставляючи Шевченка Костомарову, В. Петров писав, що Костомаров “був людина м’якої, лагідної вдачі. Він не лаявся і не любив, коли при ньому лаялися. Він додержувався об’єктивності. В свої погляди він ніколи не вносив елементів особистої симпатії, абож антипатії, як це приміром, робив Шевченко...”⁵⁵. Водночас Шевченко протиставлявся Кулішу. У цій ситуації В. Петров визначив для себе позицію спостерігача, а не дослідника. Перебуваючи немовби осторонь, не наважуючись, чи не бажаючи висловлювати власне бачення та ставлення, він “надавав слово” Кулішу. В автобіографії Куліш недвозначно відмежовував себе і своє “кармазинне дендичне українофільство від січової низовщини Шевченка”, закидаючи останньому брак “дендизму”. На думку Куліша, Шевченко “був надто примітивний, надто мало денді, щоб його можна було висунути на роль ватажка українського громадського руху”⁵⁶.

По-іншому, ніж у психологічному дослідженні В. Петрова, виглядав портрет М. Костомаров, що вимальовувався на основі матеріалів ювілейного випуску “України”. Як зазначав І. Житецький, Костомаров понад усе, був “істориком-поетом”, “що в образах уявляв перед очима усі картини пережитого, рушання подій, увязку та боротьбу інтересів, побутові особності, минуле народне життя...”⁵⁷. Костомаров позиціонувався як своєрідний ідеал вченого доби романтизму, поєднуючи у собі сміливість громадського діяча, талант і здібності етнографа, археографа, фольклориста, мислителя, блискучого белетриста і лектора, як романтик не лише за історіографічною традицією, але і за природою душі.

Психологізація у студіях С. Балея, С. Єфремова, М. Могилянського, В. Петрова була скоріше винятком, аніж закономірною тенденцією тогочасного історіографічного процесу. Висвітлення інтелектуальних біографій за допомогою психологізації як стратегії практично не отримало скільки-небудь послідовного продовження. В нових політичних умовах подібні дослідження втратили свою актуальність. Промовистим і відвертим було зізнання О. Дорошкевича, який уже у 1926 р. говорив, що “ми старанно вишукували в Шевченкових творах, навіть геть пізніших, окремі слова (як “комунізм”, “соціалізм”, “промисловість” і т.д.), що довели б нам наочно за революційну лектуру нашого великого поета”⁵⁸.

Ендиміонський, едіпов, фаустівський, донжуанський психологічні комплекси відійшли у небуття. Про них забули на довгий час, як і про вчених, долі яких виявилися переважно драматичними. Дуже скоро образи

⁵⁵ Там само. С. 252.

⁵⁶ *Домонтович В.* Аліна і Костомаров. С. 187.

⁵⁷ *Житецький І.* Листування О. М. Лазаревського і М. І. Костомарова // Україна. 1927. Кн. 4. С. 98.

⁵⁸ *Дорошевич О.* Шевченко й петрашевці в 40-х рр. // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького і П. Филиповича. К., 1926. С. 24.

Шевченка, Куліша, Костомарова трансформувалися у безбарвні та стереотипні у відповідності до вимог радянської ідеології, що стала панівною. Тим не менш, праці, що колись були надруковані, свідчили про неабиякий авторський талант. Проникнуті дивовижним магнетизмом, вони стали своєрідними перлинами та справжньою окрасою українського наукового нарративу.